

УДК 502.7:577.4(477.82)

А.О.Бояр, аспірант

кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського державного університету ім. Лесі Українки

**Проблеми та перспективи природоохоронної діяльності у прикордонному регіоні
(на матеріалах Волинської області)**

Роботу виконано на кафедрі країнознавства і міжнародних відносин ВДУ ім. Лесі Українки

Розглядаються основні напрями екологічної конверсії господарського комплексу Волинської області в умовах переходу нашої держави до сталого розвитку. Значно більші можливості реалізації природоохоронної стратегії виникають у прикордонних регіонах. Однією з таких переваг є розвиток транскордонного співробітництва, яке, крім того, є засобом інтенсифікації процесу європейської інтеграції України.

Ключові слова: прикордонний регіон, природоохоронна діяльність, сталий розвиток, екологічна конверсія, транскордонне співробітництво, європейська інтеграція.

Boyar A.O. Problems and Perspectives of Environment Protecting Activity in the Border Region (on the Basis of the Volyn Region Materials)

The main ways of the ecological conversion of the Volyn Region economy complex in conditions of transition of our state to the sustainable development are considered. The better perspectives for the environment protecting strategy realization are created in the border regions. One of them is to develop the crossborder cooperation that is also the instrument for the European integration process intensification.

Key words: border region, environment protecting activity, sustainable development, ecological conversion, crossborder cooperation, European integration.

Розвиток інтеграційних процесів на європейському континенті засвідчив необхідність усунення цілої низки перешкод для успішного залучення до цих процесів нових країн. Одним з таких бар'єрів є проблеми екологічного характеру. Серед них – недостатній рівень екологізації різних сфер та галузей господарства, відсутність єдиної спрямованої на

забезпечення сталого розвитку суспільства природоохоронної стратегії, труднощі узгодження екологічного законодавства, систем нормування негативних антропогенних впливів, заповідання природних комплексів та ін.

З огляду на специфіку ПОД, зокрема на першочергову роль у її безпосередній реалізації регіонального підходу [2], найбільш ефективно вирішення зазначених проблем можливе шляхом розвитку прикордонної та транскордонної співпраці на рівні ключових адміністративно-територіальних одиниць сусідніх держав. Транскордонне та прикордонне співробітництво, крім того, є одним із засобів розвитку та прискорення інтеграційних процесів у Європі [7, 8].

Активна участь у процесах транскордонного співробітництва України і, зокрема, Волинської області, яка є членом транскордонного об'єднання єврорегіон “Буг”, створеного між Польщею, Білоруссю та Україною в 1995 р., спонукає до окреслення основних напрямів природоохоронної діяльності (ПОД) саме у прикордонному регіоні. Виходячи з нової всесвітньої концепції сталого розвитку людського суспільства (Декларація Ріо – 1992), процеси екологізації повинні проникнути в усі сфери та галузі господарського життя країн і регіонів. Враховуючи специфіку структури господарства та особливості природних комплексів Волинської області сформулюємо перелік першочергових природоохоронних заходів у найважливіших сферах життєдіяльності населення регіону.

На основі аналізу низки джерел [9, 4, 1, 6, 5] можна виділити такі найважливіші напрями ПОД у *паливно-енергетичному комплексі* Волинського СТК:

- раціональне використання земельних ресурсів у місцях видобутку кам'яного вугілля (скорочення площ земельних угідь, відведених під виробничі споруди, під'їзні шляхи, місця підземної розробки родовищ і т. д.; скорочення строків знаходження земель у стані порушеності; оперативне проведення рекультиваційних робіт у місцях накопичення відходів, просідання земної поверхні на виведених з експлуатації шахтах та ін.);
- нейтралізація негативного впливу накопичених твердих відходів вуглевидобутку (териконів) на довкілля та їх ліквідація (гасіння тліючих породних відвалів; складування добутої з шахт породи і породи збагачувальної фабрики в групові плоскі породні відвали з їх подальшою рекультивацією; утилізація відходів, залучення та комплексне їх використання у виробництві як вторинного ресурсу та ін.);
- запобігання порушенню гравітаційної рівноваги (просідання, обвали) шляхом оперативного заповнення пустот (тою ж пустою породою) після припинення розробок;

- зниження шкідливих викидів в атмосферу (обладнання промислових і комунально-житлових котелень пило- та газовловлюючими установками; реконструкція й переобладнання котелень з котлами застарілих конструкцій; реконструкція очисних систем у сушильних установках вуглезбагачувальної фабрики, на торфобрикетних комбінатах (с. Журавичі Ківецівського району, с. Прилісне Маневицького району, смт. Малевичі), гасіння териконів та ін);
- нейтралізація й очистка забруднених шахтних вод (зниження забруднення шахтних вод безпосередньо в шахті; максимальне використання попутних вод для технічного водозабезпечення шахт, збагачувальної фабрики; підвищення ефективності роботи очисних споруд та додаткове їх будівництво; широке впровадження систем замкнутого водозабезпечення і т.д.);
- запобігання виникненню аварійно небезпечних ситуацій (залпових викидів забруднюючих речовин, пожеж) шляхом упровадження і дотримання правил техніки безпеки, вживання запобіжних заходів (обладнання автоматизованими антиаварійними системами, створення протипожежних водойм на відповідних підприємствах, наприклад торфозаводах);
- створення умов для екологічно безпечної експлуатації Локачинського газового родовища.

Вирішення екологічних проблем *хімічного виробництва* повинно відбуватися за напрямками:

- розробка та впровадження передових маловідходних та безвідходних ресурсозберігаючих технологій;
- комплексне очищення газових викидів і стічних вод з одночасною утилізацією цінних продуктів та подальшою їх переробкою;
- проведення науково-технічних робіт, спрямованих на запобігання аварійним ситуаціям;
- розробка та здійснення програм створення вискоелективних систем очищення газових викидів, скиду стічних вод;
- здійснення програм комплексної переробки відходів;
- здійснення програм щодо виведення з експлуатації безперспективних технологій хімічних виробництв.

Основні шляхи екологізації *будівельно-індустріального комплексу*:

- зменшення забруднення території пилом та газоподібними речовинами шляхом впровадження сучасного очисного обладнання і нових технологічних процесів;

- запобігання структурним змінам рельєфу та ландшафтів унаслідок сировинно-видобувних робіт;
- зменшення використання чистої води шляхом упровадження систем оборотного водопостачання, удосконалення водоочисної техніки і технологій;
- оптимізація територіальної організації підприємств галузі з метою мінімізації негативного впливу на населення та найбільш екологічно цінні екосистеми;
- більш широке використання кам'яновугільної золи, золошлакової суміші та інших відходів теплоенергетики, відвальних шахтних порід, відходів вуглезбагачення, виробництво з них штучних пористих наповнювачів та ін.;
- зниження енергоємності і матеріалоємності продукції, що виробляється, розширення її асортименту та якості, що дозволить більш комплексно використовувати сировину і засоби виробництва;
- створення і впровадження ефективних технологій проведення буровибухових робіт;
- розвиток виробництва шлакоблоків та інших виробничих процесів на основі переробки відходів різного характеру;
- упорядкування й екологічна оптимізація сировинно-видобувних робіт та місць видобутку, регламентування та нормативна обумовленість таких видів діяльності;
- відмова від екологічно агресивних методів проведення покрівельно-щілювальних та інших видів робіт у будівництві, перехід на більш екоsumісні (недопущення спалювання недеревинно-паперових покрівельних та інших матеріалів, розігріву смолових та інших щілювальних сумішей шляхом спалювання сильно димних і хімічних відходів і т.д.);
- удосконалення технології утилізації у використанні вторинної теплоти.

ПОД у *харчовій промисловості* повинна відбуватися за такими основними напрямками:

- розробка і впровадження сучасних мало- і безвідходних та безстічних технологій;
- організація спеціальних екологічних підрозділів з експлуатації, ремонту і контролю за безперебійним та ефективним функціонуванням очисного обладнання, своєчасною реалізацією і переробкою утворених сировинних відходів;
- розробка ефективних методів економічного стимулювання природоохоронних заходів на підприємствах галузі;
- налагодження постійних контактів підприємств харчової промисловості з тваринними комплексами та з підприємствами по переробці вторинної сільськогосподарської сировини (комбікормові заводи, заводи кормових добавок, деякі підприємства хімічної

промисловості, інші підприємства харчової промисловості), з метою вчасної її переробки і використання.

До першочергових заходів, спрямованих на екологічну конверсію *лісовиробничого комплексу (ЛВК)* Волинського СТК, слід віднести:

- підвищення контролю за усіма видами заготівельних та лісовпорядних робіт, ведення лісосистемного моніторингу;
- розробку цільових комплексних програм по охороні, відтворенню, структурній оптимізації та розширенню лісових угідь з метою підвищення їх біологічної продуктивності, стійкості геоекосистем, створення оптимального для екологічно стійкого розвитку регіону природно-лісового каркасу, збереження біологічного різноманіття;
- широке впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- комплексна переробка та використання сировинних матеріалів і виробничих відходів;
- реконструкція застарілих та будівництво сучасних очисних споруд на підприємствах деревообробної промисловості, удосконалення технологічних процесів з метою зменшення шкідливих викидів та скидів;
- удосконалення систем протипожежної лісової охорони та оперативного реагування;
- підвищення рівня екологічного виховання та еколого-освітньої підготовки працівників господарств і підприємств комплексу, впровадження системи екологічної атестації нових і задіяних працівників;
- упровадження економічного механізму регулювання і стимулювання ПОД у господарствах і підприємствах комплексу;
- підвищення ефективності функціонування та розвиток природно-заповідних об'єктів і територій, розширення площі існуючих та створення нових, особливо охоронних, територій шляхом удосконалення систем моніторингу таких об'єктів, наукове обґрунтування дослідження їх екологічних функцій та особливостей, потреби у територіально-структурних і статусних змінах.

Шляхи удосконалення *заповідної справи*:

- нарощування матеріальної бази заповідних територій;
- перехід від формально заборонних, слабкоконтрольованих та слабковиконуваних заходів до економічних, стимулюючих на основі поширення платного та ліцензійного природокористування на всі види рекреації і формування фонду засобів для організації служб контролю, облаштування маршрутів, екологічних стежок, збору сміття і т.д.;

- розвиток сітки музейних комплексів, що відображають самотність і унікальність природи заповідної території, історії її формування і населення, культури корінних мешканців;
- підвищення рівня професійної кваліфікації персоналу;
- організація конкурсної розробки рекреаційних проектів і їх комплексної експертизи з першочерговим урахуванням екологічної і природоохоронної складової цих проектів;
- розвиток природоохоронних форм організації туризму і відпочинку у заповідних територіях [3];
- видавництво яскравих інформаційних проспектів;
- формування у місцевого населення і туристів нового екологічного мислення і культури;
- регламентація та глибока екологізація будь-яких видів господарської діяльності на заповідній території;
- проведення наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування необхідних природоохоронних заходів, обмеження усіх видів природокористування (ведення господарської діяльності, рекреаційної справи і т.д.);
- суворе регламентування та припинення дренажу заповідних територій, обмеження водозабору із заповідних водних об’єктів, зокрема із групи Шацьких озер [4].

Шляхи екологізації житлово-комунального та муніципального господарства:

- роздільний збір сміття (папір, скло, метал, деревина) з подальшою їх утилізацією на підприємствах різної (в тому числі і спеціальної) спеціалізації;
- впровадження суворих правил поводження зі сміттям (неминучі та високі штрафні та інші санкції за засмічення міської території організаціями та окремими особами, за негігієнічну й антисанітарну поведінку і т.д.);
- широке впровадження на підприємствах області передових технологій по утилізації різних видів побутових відходів, будівництво у великих містах спеціальних сміттепереробних та сміттеобробних підприємств;
- поліпшення біологічного стану міст (боротьба з пацюками, тарганами, комахами, надмірним збільшенням чисельності популяцій птахів (ворон, голубів), бродячими псами, котами і т.д.);
- підтвердження ефективності роботи очисних споруд, їх реконструкція, ремонт і приведення до відповідності з передовими сучасними технологічними досягненнями та нормативами;
- утилізація осадів стічних вод;

- досягнення мінімально можливих викидів в атмосферу шкідливих речовин шляхом впровадження якісно нових видів технологій (високоєфективних генераторів теплової енергії та утилізаторів тепла газів, що витікають з котлів, забезпечення котлів і котелень сучасним тепло- та паливоощадливим обладнанням, пило- та газоочисними установками);
- упровадження безреагентних методів обробки води та систем оборотного водопостачання;
- раціоналізація водоспоживання шляхом упровадження нових методів регулювання водокористування населення (встановлення водолічильників, періодичні перевірки стану приладів водокористування та обліку, преміювання ощадливих водокористувачів і т.д.), підвищення рівня водоощадності та аварійно безпечності підприємств водоканалізаційного господарства;
- упровадження систем автоматичної безаварійної зупинки виробництва, оперативного придушення аварійної ситуації, мінімізації втрат та шкоди;
- будівництво очисних споруд у каналізаційних мережах усіх каналізованих населених пунктів та недопущення впровадження в дію каналізаційних систем без очисного обладнання.

Екологізація *транспортної системи* у Волинському СТК повинна відбуватись у таких напрямках:

- дотримання принципів екоsumісності та ландшафтного проектування доріг та закладів транспортної інфраструктури, що передбачає максимальний захист, відновлення і благоустрій прилеглих до цих об'єктів територій;
- зменшення шкідливих викидів в атмосферу від автотранспорту шляхом виведення з експлуатації застарілих екологічно агресивних транспортних засобів, за рахунок використання газового палива і електричних видів транспорту в містах, прийняття мір по скороченню порожніх пробігів транспорту та ін.;
- будівництво трубопроводів для рідких і сипучих вантажів;
- облаштування спеціальних велосипедних і пішохідних сіток доріг у містах та інших населених пунктах і проведення агітаційно-виховної роботи по користуванню екологічно безпечними транспортними засобами;
- зниження і ліквідація викидів від стаціонарних джерел транспортних підприємств (особливо у великих залізничних вузлах (м. Ковель, м. Ківерці, м. Луцьк та ін.);

- реконструкція усіх доріг, у тому числі екологічна реконструкція (краща якість доріг обумовлює менші затрати палива і викиди в атмосферу; створення захисних пиле-, газо- і звукопоглинаючих споруд і насаджень, переходів для тварин і т.д.);
- винесення особливо інтенсивних транспортних потоків у менш екологічно вразливі та менш густозаселені території;
- упровадження на аварійно небезпечних об’єктах транспортної інфраструктури технологій, що знижують імовірність аварійних ситуацій, попереджують та запобігають їх виникненню.

Процеси екологічної конверсії господарського комплексу Волинської області при переході до сталого розвитку суспільства повинні торкнутись і освітньої сфери. Удосконалення та підвищення ефективності *екологічного виховання та освіти* повинно відбуватися за такими напрямками:

- підвищення державного фінансування і стимулювання ековиховного процесу;
- ширше використання засобів масової інформації для популяризації природоохоронних ідей, екологічних заходів, акцій;
- централізоване впровадження спеціалізованих екологічних курсів у загальноосвітніх школах на всіх етапах формування особистості учня;
- розробка та впровадження екологічних природоохоронних курсів не тільки у вищих та середніх закладах освіти та факультетах (відділеннях) природничого спрямування, а й інших профілів та напрямів підготовки спеціалістів;
- інтеграція навчальних дисциплін в усіх закладах освіти з екологічною наукою;
- пошук нових шляхів організації, форм і методів екологічної освіти й виховання (налагодження контактів з органами державної влади, підприємствами та організаціями з метою збору і поширення інформації, пошуку спонсорів і меценатів екоосвітніх програм, конкурсів, пропагандистських заходів, поширення контрактної форми роботи Еколого-натуралістичного центру (зі школами, зацікавленими та спонсорськими організаціями), використання методів дистанційного екологічного навчання та виховання з використанням комп’ютерної техніки та інтернет-мережі і т. д.);
- створення спеціалізованих освітніх закладів екологічного профілю та навчально-наукових екологічних комплексів, які об’єднуюватимуть такі освітні заклади, екологічні відділення, кафедри інших освітніх установ, школи чи окрему учнівські колективи (гуртки, лісництва), регіональні управлінські природоохоронні органи, громадські організації, засоби масової інформації і т. д.;

- створення представництв Еколого-натуралістичного центру в усіх районах області та розгортання їх організаційної, координаційної та пропагандистської роботи;
- розширення міждержавних (насамперед прикордонних регіональних) контактів, що передбачає обмін досвідом, інформацією, спеціалістами у сфері екологічної освіти і виховання, об'єднання ресурсів та засобів. Такі можливості з'являються в рамках транскордонного об'єднання “Єврорегіон Буг”.

Особливими і дуже актуальними **напрямами наукових природоохоронних досліджень у Волинському СТК**, на нашу думку, повинні стати:

- розробка заходів, спрямованих на ліквідацію порушень гідрологічного режиму області (як і всього поліського регіону), зумовлених великомасштабною осушувальною меліорацією;
- глибоке фізико-математичне дослідження такого природно-географічного фактору ПОД, як стійкість екосистем Волині до антропогенних впливів, як однієї з основних передумов переходу регіону до сталого розвитку суспільства в рамках загальнодержавної концепції;
- реформування системи екологічного нормування негативних впливів людини (не лише забруднення) на навколишнє природне середовище на основі врахування порогу стійкості екосистем і практичне втілення цього механізму з урахуванням природно-географічних особливостей Волинського СТК;
- розробка методики і механізму “вживлення” екологічної складової у виробничо-господарську практику через економічні важелі регулювання ПОД підприємств і організацій;
- напрацювання шляхів ефективного прикордонного співробітництва з метою вирішення природоохоронних проблем будь-якого напрямку і характеру.

Екологічне транскордонне та **прикордонне співробітництво Волинської області** є недостатнім, але має значний потенціал та перспективи розвитку. Тому доцільно акцентувати увагу на основних напрямках подальшої співпраці регіонів-членів єврорегіону “Буг” у природоохоронній сфері та підвищення якісного її рівня. До них належать:

- збереження ландшафтного та біологічного різноманіття згідно з конвенціями “Декларації Ріо – 1992”;
- розвиток заповідної справи, створення та розширення спільних міжнародних особливо охоронних територій;
- розробка спільних програм, спрямованих на зменшення транскордонного перенесення забруднень [14];

- моніторинг середовища та транскордонної міграції забруднюючих речовин повітряними, водними та товарообіговими шляхами згідно з міжнародними угодами та діючими програмами [8];
- вирішення проблем з об'єктами та процесами спільної реальної чи потенційної загрози;
- розробка та практичне впровадження у прикордонних регіонах юридично захищених планів оперативної діяльності служб з надзвичайних ситуацій, рятувальних систем;
- організація спільних наукових досліджень та проектів з екологічних питань ;
- розробка і реалізація адекватних заходів для оптимізації регіонального природокористування, охорони та раціонального використання надр у суміжних і функціонально пов'язаних природно-антропогенних геоекосистемах [14];
- вивчення попиту у прикордонних регіонах, як основи загального планування та створення умов для постачання обладнання по утилізації та переробці відходів [7];
- обмін досвідом з метою вдосконалення інформаційно-аналітичних та освітніх систем у прикордонні;
- інформаційне забезпечення населення та зацікавлених організацій по обидва боки кордону.

Ряд питань, пов'язаних з режимом природокористування у прикордонних природно-заповідних формуваннях, їх охороною та екологічною оптимізацією, можуть бути узгоджені за допомогою адаптації природоохоронного законодавства усіх держав до класифікації природно-заповідних територій, прийнятої Міжнародним союзом охорони природи (IUCN, укр. МСОП) [14].

Отже, природоохоронна стратегія регіонів України потребує перегляду в нових умовах переходу до сталого розвитку суспільства. Для Волинської області першочерговими кроками повинні стати екологічна конверсія таких сфер та галузей господарства, як паливно-енергетичний комплекс, хімічна та харчова промисловість, будівельно-індустріальний комплекс, лісовиробничий комплекс, транспорт, освіта і виховання, наука. Певні переваги та особливості ПОД обумовлені прикордонним положенням області та її участю у процесах транскордонного співробітництва.

Література

1. Беззубко Л.В. О предварительном прогнозе экологических последствий реструктуризации угольных предприятий // Экологический вестник. Вып. 2: Эколого-экономическое устойчивое развитие регионов. – Мариуполь, – 1997. – С. 70.

© Бояр А.О. Проблеми та перспективи природоохоронної діяльності у прикордонному регіоні (на матеріалах Волинської області) / А.О.Бояр // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми європейської інтеграції і транскордонної співпраці. Випуск XXIX. У 2-х томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редколегія: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів–Луцьк: РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. – Том 2. – С. 449–459.

2. Бояр А.О. Особливості та напрямки природоохоронної діяльності у прикордонній адміністративній області // Сучасна географія та навколишнє природне середовище. Збірник наукових праць. – Вінниця, 1999. – С. 70-71.
3. Викулов В.Е., Гурман В.И., Данилина Е.В. и др. Эколого-экономическая стратегия развития региона: Математическое моделирование и системный анализ на примере Байкальского региона – Новосибирск, 1990. – 184 с.
4. Генсірук С.А. Регіональне природокористування: Навчальний посібник для студентів вузів. – Львів, 1992. – 336 с.
5. Геоєкологічні дослідження: стан і перспективи: Зб. наук. праць. Міжнар. Наук.-практ. конф., 23-25 травня 1995р. / Ін-т екологічного моніторингу... – К., 1995. – Ч. 1, 2.
6. Ельгаников Е.А., Белеев Е.В., Весков М.И. и др. Охрана окружающей среды при подземной разработке угольных месторождений / Отв. ред. Е.А.Ельгаников. – М., 1995. – 240 с.
7. Європейська Хартія прикордонних та транскордонних регіонів / АЄПР - ПСРР. – Луцьк, 2001. – 16 с.
8. Коржик В. Проблеми і перспективи прикордонного україно-молдово-румунського екологічного співробітництва // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми і перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції. Вип. XV / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор М.І.Долішній. – Львів – Луцьк, 2000. – С. 162 – 167.
9. Лебединський Ю.П., Склянки Ю.В., Попов П.И. Ресурсосбережение и экология. – К., 1990. – 223 с.
10. Луцишин П.В. Єврорегіон Буг. Обласний суспільно-географічний комплекс: теорія, методика, практика. – К., 1996. – 207 с.
11. Луцишин П.В., Клімонт Д., Луцишин Н.П. Територіальна організація суспільства (основи теорії): Навч. Посібник. – Луцьк, 2001. – 334 с.
12. Природно-заповідний фонд Волинської області / Упор.: Михайло Хімін та ін. / Огляд територій та об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів. – Луцьк, 1999. – 48 с.
13. Природопользование в Волынской области / ред. П.В.Луцишин, Я.А.Мольчака. – Луцьк, 1990. – 165 с.
14. Присяжнюк О. Україно-польське транскордонне співробітництво в сфері охорони довкілля // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми і перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції. Вип. XV / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор М.І.Долішній. - Львів – Луцьк, 2000. - С. 252 – 256.

Статтю подано до редколегії 6.06.2001 р.

Адреса для листування: 43021, вул. Винниченка, 28 / 201, м.Луцьк